

PROBLEMI TERMINOLOGIJE V LEKSIKOGRFSKI VEDI NA SLOVENSKEM

Simona Štavbar

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 811.163.6'373.46:81'374:001.4

Članek obravnava problematiko terminologije v leksikografski vedi na Slovenskem. Čeprav se termin običajno opredeljuje kot ustaljen, v strokovnih leksikografskih besedilih najdemo primere sopomensko rabljenih terminov. Ti so predstavljeni in komentirani na slovenskih primerih. Navedeni so tudi vzroki za neenotno leksikografsko terminologijo. Težave se pojavljajo tudi pri razlagah, ki so komentirane na primeru leksikografskega termina *iztočnica*.

leksikografska terminologija, sopomenska raba, leksikografski termini, razlaga

The article discusses problems related to lexicographical terminology. Even though terms are usually regarded as fixed, lexicographical texts reveal cases of synonymous use of terms. These are presented and commented using Slovene examples. Several reasons are given why lexicographical terminology is not properly standardized. Problems related to definitions are commented using the example of the lexicographical term *lemma*.

lexicographical terminology, synonymous use, lexicographical terms, definition

1 Opredelitev problema

Članek obravnava slovensko strokovno in znanstveno izrazje leksikografske stroke ter problematiko terminologije v leksikografski vedi na Slovenskem. Nova spoznanja na področju teoretske leksikografije oz. metaleksikografije prinašajo nove pojme, ki jih je treba poimenovati, in če je treba, uskladiti že uveljavljena poimenovanja z novimi ali uveljavljena poenotiti. Zato je najprej treba pojem opredeliti, nato sledi umestitev pojma v pojmovni sistem stroke: »Za terminologijo [...] je ukvarjanje s pojmi nujna predstopnja ukvarjanju s termini, saj dobra strukturiranost znanja na nekem področju pripomore k poimenovalni učinkovitosti« (Vintar 2008: 34). Strukturiran in urejen poimenovalni sistem je namreč bistven za učinkovito opredelitev ter opisovanje dejstev in pojavov na določenem strokovnem in znanstvenem področju, omogoča pa tudi komunikacijo med strokovnjaki, jezikoslovci, prevajalci in drugimi, ki opravljajo terminološko delo. Na navedeno problematiko v povezavi s strokovno terminologijo, njeno leksikografsko in terminografsko obravnavo med drugim opozori Jesenšek (2013: 11): »Trotz der Vielzahl und Vielfalt der Fachwörterbücher, der steigenden Anzahl terminographischer Produkte und intensiver empirischer und theoriegeleiteter Forschung bleiben nicht wenige Problembereiche in der Auseinandersetzung mit den

Fachsprachen und ihrer lexikographischen bzw. terminographischen Erfassung weiterhin ungeklärt«.

Termini jezikovno poimenujejo pojme. Čeprav se termin običajno opredeljuje kot ustaljen, pa v strokovnih leksikografskih besedilih najdemo primere sopomensko rabljenih terminov.¹ Ti bodo v okviru leksikografske terminologije predstavljeni in komentirani na slovenskih primerih. Ker se pojavljajo tudi v nemški in angleški leksikografski terminologiji, bodo ob slovenskih zgledih iz strokovne literature ponekod navedeni tudi nemški oz. angleški zgledi. V nadaljevanju bodo najprej navedeni vzroki za neenotno leksikografsko terminologijo v slovenski in tudi v tuji leksikografski stroki.

2 Vzroki za nepoenotno leksikografsko terminologijo

Vzrokov za neenotno leksikografsko terminologijo, ki se kaže v sopomenski rabi terminov, je več. Na njihovo pojavitev je v preteklosti vplivalo delovanje različnih terminoloških šol, ki so ob utemeljitvi leksikografije kot samostojne vede uvedle in oblikovale svojo leksikografsko terminologijo. Ta se je ustalila v rabi, pri čemer so se v ciljni jezik vnašali tudi leksikografski termini iz drugih jezikov. V slovenskem prostoru je predvsem češka terminološka šola² vplivala na vrsto in obseg leksikografske terminologije.³ Ko so se kasneje izoblikovale različne teorije oz. teoretični predlogi, so bili v ciljni jezik vpeljani novi termini. To pa je vodilo v nepoenotno rabo leksikografskih terminov (npr. nemški termin *Lemma* in različice: *Lemma/Stichwort* v nemščini, *headword/lemma* v angleščini in *iztočnica/geselska iztočnica/geslo* v slovenščini). V posameznih primerih so termini zaradi prevodne odločitve pri prevajanju v ciljni jezik neustrezni oz. nenatančni, npr. *specializirani slovar* (bolje: *specialni slovar*), kjer je termin prevzet iz angleščine, in sicer *specialized dictionary*.⁴ Do podobnih težav pride tudi obratno. Pri prevajanju termina *Fachwörterbuch* v angleščino so sprva rabili *domain-specific dictionary*, nato pa *special field dictionary* (prim. Smit 2002: 308). Termin se v angleščino prevaja kot *specialized dictionary* oz. *LSP-dictionary*. Navedeno je tudi rezultat pomanjkljivega poenotenja oz. pomanjkljivega sodelovanja med strokovnjaki tega področja, predvsem z ozirom na institucije, saj je sodelovanje na mednarodni ravni dobro, na nacionalni ravni pa velikokrat ni zadostno. Naslednji vzrok nepoenotene terminologije in pojavitve terminoloških različic je vpliv drugih disciplin, npr. informatike, kjer prihaja do vnašanja terminologije tega področja na področje leksikografije in zaradi velikokrat pomanjkljivega znanja o leksikografiji do neenotne rabe leksikografskih terminov (npr. neustrezna raba terminov *informacija* in *podatek* oz. *Informationen* in *Daten* v nemščini). Večina mednarodnih konferenc, seminarjev in kongresov poteka v angleščini,

1 Poethe (2001: 202) navaja, da je stopnja predpisnosti bistveno nižja na področju družboslovnih ved.

2 Terminološke šole so se ločevale po različnih pristopih v praksi in različnih raziskovalnih interesih (prim. Laurén, Picht 2006: 167).

3 Pri tem je zanimivo, da nekaterih leksikografskih terminov, kot sta npr. *Lemmazeichen* in *Lemma-zeichengestaltung*, v slovenščini ni. V nemščino jih je vpeljal Wiegand (1983).

4 Za pomoč glede slovenske leksikografske terminologije se zahvaljujem dr. Petru Weissu.

prav tako ta prevladuje v strokovnih publikacijah, kot so *Euralex*, *Lexicographica*, *International Journal of Lexicography*, *Lexikos* in druge. Za angleško in nemško govorno področje je na voljo precej leksikografskih publikacij, za slovensko govorno področje pa so prispevki o splošni leksikografiji, strokovni leksikografiji in meta-jezikovni leksikografiji vključeni v publikacije drugih jezikoslovnih disciplin, izidejo pa tudi v posebnih tematskih številkah strokovnih revij ali kot monografije. V slovenskem prostoru trenutno tudi ni virov (strokovnih slovarjev, podatkovnih zbirk ipd.), kjer bi bila slovenska leksikografska terminologija zbrana, komentirana in dostopna uporabnikom. Prav tako ni na voljo učbeniških gradiv o navedenih temah ter prevodov pomembnih leksikografskih besedil, ki bi spodbudila zanimanje in ukvarjanje z leksikografsko terminologijo.⁵ Zato je na primer nemška metaleksikografija v širšem slovenskem prostoru premalo poznana, s tem pa tudi terminologija, ki bi s svojo strukturiranostjo lahko služila kot podlaga za vpeljavo manjkajoče slovenske leksikografske terminologije in pomagala pri njenem poenotenju.⁶ S terminološkimi vprašanji, teoretičnimi in praktičnimi, se pri nas ukvarjajo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, kjer se med drugim posvečajo pripravi terminoloških slovarjev in terminologiji različnih strok.⁷ Z inovativnimi jezikovnimi tehnologijami se ukvarjajo tudi na Inštitutu »Jožef Stefan«, z leksikografijo, korpusnim jezikoslovjem in jezikovnimi tehnologijami še v Trojini, zavodu za uporabno slovenistiko. Terminološke glosarje pripravljajo tudi različna podjetja (npr. banke in zavarovalnice), izobraževalne ustanove in prevajalci. Tržno usmerjeno je delo podjetja Amebis. Navedeno kaže na razgibano delo na področju praktične leksikografije in terminologije, hkrati pa je na področju teoretične leksikografije možno opaziti težave pri rabi leksikografske terminologije. V strokovnih jezikoslovnih revijah in zunanjih besedilih slovarjev namreč zasledimo primere sopomenske rabe leksikografskih terminov, ki bodo v nadaljevanju ponazorjeni na primerih in komentirani.

3 Sopomensko rabljeni termini v slovenski leksikografski terminologiji in manjkajoča terminologija

V strokovnih jezikoslovnih revijah ter monografijah večkrat zasledimo sopomensko rabo leksikografskega termina *iztočnica*. Ta se v slovenščini pojavlja v naslednjih oblikah: *iztočnica*, *geslo*, *geselska iztočnica*, *slovarska iztočnica*, *lema*. V strokovni literaturi je najpogosteje navedena in tudi uveljavljena oblika *iztočnica*, ki jo navajata SP (2001) in SSKJ 2 (2014) ter tudi uvodi v splošne enojezične in v terminološke slovarje in strokovni članki. Zaslediti pa je možno tudi rabo termina *lema*. Ta se je v slovenščini uveljavil na področju korpusnega jezikoslovja, kjer *lema* pokriva vse

⁵ Visokošolskih priročnikov, kot sta npr. *Lexicographie und Wörterbuchbenutzung* (Engelberg, Lemmitzer 2009) in *A handbook of lexicography: the theory and practice of dictionary-making* (Svensén 2009), v slovenščini ni.

⁶ To je doseženo s slovarjem *Wörterbuch zur Lexicographie und Wörterbuchforschung* (2010), ki je pomemben prispevek v smislu nabora in obdelave leksikografskih terminov v nemščini in pripadajočih ustreznikov v devetih jezikih in je rezultat mednarodnega sodelovanja leksikografov.

⁷ <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji#v>

pojavnne oblike ene in iste besede v korpusu. V SSKJ (1994) je v rabi termin *geslo* (prim. *Uvod*), *iztočnica* pa je opremljena s kvalifikatorjem *redko*. V SP (2001) sta navedena termina *geslo* in *iztočnica*, enako je v SSKJ 2 (2014). Tudi v nemščini sta dva ustreznika tega termina, in sicer *Lemma* in *Stichwort*. Medtem ko termin *Lemma* prevladuje v teoretični leksikografiji, se v leksikografski praksi, predvsem v povezavi z elektronskimi slovarji, običajno rabi termin *Stichwort*. Angleški termin *headword* se danes nadomešča s terminom *lemma*. Termin *headword* je problematičen, saj je lahko iztočnica beseda oz. leksem, lahko pa je tudi večbesedni leksem (prim. Svensén 2009: 93).⁸ V zvezi s terminom *geslo* je v SP (2001) rabljen tudi termin *geselski članek*, ki je v SSKJ 2 (2014) *slovarski sestavek*, drugod pa še *geselski sestavek* (nem. *Wörterbuchartikel*, angl. *dictionary article*).

V strokovnih člankih se v zvezi z *iztočnico* pojavljata termina *varianta iztočnice* in *iztočnična varianta*. V SSKJ 2 (2014) je naveden termin *različica (iztočnice)*, kar je slovenski ustreznik *variante (iztočnice)*. V nemščini je v tem primeru zloženka, in sicer *Lemmavariante*. Kot dvo- oz. enobesedni termin se pojavlja leksikografski termin *tujejezični ustreznik/tuji ustreznik in ustreznik ter tujejezična ustreznica in ustreznica*. Prvi, tj. *tujejezični ustreznik*, se rabi v zvezi s terminološko dejavnostjo, *tujejezična ustreznica* pa takrat, ko ne gre za termine, temveč za lekseme. V nemščini je za oboje termin *Äquivalent*. Terminologi razlikujejo tudi med terminoma *definicija* in *razlaga*. Vintar (2008: 66) namreč navaja, da je definicija jedrnat opis pojma, razlaga pa vsebuje dodatne podatke o navedenem pojmu. Sopotensko se rabi tudi *terminološki označevalnik* in *terminološki kvalifikator*, ki je naveden tudi opisno, in sicer *označevalnik s področja strokovne rabe* in *označevalnik področja rabe*. V SSKJ 2 (2014) se v *Uvodu* rabi termin *terminološki kvalifikator*. Ta je sicer ustaljen, vendar bi glede na zgornji primer (*varianta* → *različica*) premislili o uskladitvi razmerja med prevzetim in domačim, ki je v tem primeru *terminološki označevalnik* (nem. *Fachgebietsangabe*). Terminološki različici sta tudi v primeru *besednovrstni podatek* in *besednovrstni kvalifikator*, ki je v nemščini *Wortartangabe*. Ustreznik nemškega termina *Belegbeispielangabe* se v slovenščini v SSKJ 2 (2014) pojavlja kot eno- in večbesedni termin *zglede[i]* in *zglede iz dejanske rabe*. V primeru različic *splošni enojezični slovar* in *enojezični splošni slovar* je uveljavljena prva. Navedeno kaže na precejšen delež terminoloških različic in na potrebo po poenotenju leksikografske terminologije.

Poleg poenotenja bi bilo v leksikografsko vedo treba vpeljati tudi manjkajoče leksikografske termine, kar bo zagotavljalo višjo kakovost leksikografskih opisov. Vpeljati bi bilo treba poimenovanja za vrste slovarjev, kot so npr. *fachliches Sprachwörterbuch* (*jezikovni strokovni slovar), *fachliches Sachwörterbuch* (*stvarni strokovni slovar), *monoinformatives Wörterbuch* (*enoizborni slovar), *Aussprachewörterbuch* (*izgovorni slovar), *polyinformatives Wörterbuch* (*večizborni slovar), *Sprachstadienwörterbuch* (*slovar jezikovnega obdobja/slovar jezikovnih obdobj) ipd. V povezavi z iztočnico npr. *Lemmakandidat* (*kandidat za iztočnico) in

⁸ Ob *headwort* še *entry word* oz. *entry* (prim. Svensén 2009: 25).

Lemmazeichen (iztočnični znak?) ter *Lemmazeichengestaltangabe* (oblika iztočnične- ga znaka?) ipd. Nimamo tudi poimenovanj za temeljne elemente in strukture slovarskega članka, kot so npr. *glattalphabetische Makrostruktur* (*tekočeabecedna makrostruktura), *nischenalphabetische Makrostruktur* (*besedotvorno tekočeabecedna makrostruktura), *nestalphabetische Makrostruktur* (*prekinjena tekočeabecedna makrostruktura), *einfache Mikrostruktur* (*enostavna mikrostruktura), *erweiterte Mikrostruktur* (*razširjena mikrostruktura), *Verweisstruktur* (*kazalčna struktura), *typographischer Strukturanzeiger* (*tipografski strukturni kazalnik), *nicht-typographischer Strukturanzeiger* (*netipografski strukturni kazalnik) in še mnogo drugih leksikografskih terminov. Težave se pojavljajo tudi pri razlagah, ki bodo v nadaljevanju komentirane na primeru leksikografskega termina *iztočnica*.

4 Problematične razlage leksikografskega termina *iztočnica*

V SSKJ (1994) je uveljavljen termin *geslo*, ki je naveden kot tretji pomen navedene polisemne iztočnice:

3. *beseda v slovarju, enciklopediji, navadno s pojasnili vred*: novi slovar tujk obsega skoraj trideset tisoč gesel; izbira, razlaga, razpored gesel

Prvi del razlage je preširok in tudi nenatančen, saj je *beseda v slovarju* lahko katerakoli beseda v slovarju, ne le iztočnica, prav tako pa ni upoštevano, da slovar vsebuje tudi večbesedne lekseme. Drugi del razlage sicer natančneje opredeli njen prvi del, a ne pojasni termina, kot ga poznamo v definiciji npr. Wieganda (1983).⁹ Povsem enaka je tudi razlaga v SSKJ 2 (2014). V *Uvodu* v SSKJ (1994) je razlaga natančnejša, vendar je po tej definiciji *geslo* sicer naslovna beseda, ni pa navedeno, da je tudi obvezna (besedilna) sestavina slovarskega članka. Uporabniku so v pomoč ponazarjalni primeri, ki sledijo razlagi. SP (2001) obravnava tako *geslo* kot *iztočnico*:

geslo [...] jezikosl.: |slovarski sestavek|; *iztočnica*

iztočnica [...] jezikosl. slovarska ~ |krepko tiskani del slovarskega sestavka|

Pri *geslu* je neustrezno navedeno, da gre za slovarski sestavek, nato pa je navedena še sopomenka *iztočnica*, kar splošnemu uporabniku otežuje razumevanje. Podobna sopomenska razlaga termina je v Heuplovem priročniku *Taschenwörterbuch der Linguistik* (1978):

Lemma /-ta. Stichwort, Motto (heute oft Lexikoneintrag)

Terminološki kvalifikator v zgornjih primerih iz SP (2001) je dobra rešitev in v pomoč uporabniku, vendar bi bilo priporočljivo navajati kvalifikator *leksikografija*.¹⁰ V drugem primeru je poudarek na tipografskih značilnostih iztočnice, vendar so v slovarskih sestavkih v krepkem tisku pogosto tudi leksemi, ki v slovarju niso obravnavani kot iztočnica (npr. slovarski članek z iztočnico *Dobrunje*). Podobna razlaga

⁹ V izogib zgornjemu naštevanju se navede, da gre za leksikografske priročnike, slovar in enciklopedijo pa se navede v oklepaju.

¹⁰ Wiegand (1984: 13) že v osemdesetih letih navede, da leksikografija ni podrejena veja jezikoslovja.

iztočnice je v Ulrichovem (1987) priročniku *Wörterbuch – Linguistische Grundbegriffe*, ki je natančnejša, a še ne ustrežna:

Lemma, das (gr. lemma = das Herausgenommene): Stichwort in einem Wörterbuch oder einem Kommentar (aus laufendem Text herausgenommen und zur weiteren Erläuterung nach vorn gesetzt).

V *Uvodu* v SSKJ 2 (2014) je iztočnica definirana tako: »Iztočnica je naslovna beseda slovarskega sestavka, v katerem je ta beseda obdelana. Iztočnica je lahko tudi večbesedna [...] Vsaka iztočnica je v slovarju prikazana v svojem sestavku. Slovarski sestavki so razvrščeni po abecedi iztočnic ne glede na to, ali je iztočnica eno- ali večbesedna [...]«. Razlaga iztočnice je podobna razlagi v SSKJ (1994), pri čemer je zdaj natančnejše opredeljeno, katere besede so obravnavane kot iztočnica ter da je iztočnica obvezna (besedilna) sestavina slovarskega članka, ni pa navedeno, da je beseda obdelana leksikografsko. Težava z ustrežno razlago je povezana z *Uvodom*, ki je enak tako v tiskanem slovarju kot tudi v elektronski obliki (v slednjem so navedene celo strani tiskanega slovarja). Razlaga iztočnice za tiskani slovar ne more biti enaka razlagi iztočnice za spletni slovar, saj v tiskanem slovarju abecedna ureditev iztočnic uporabniku pomaga pri hitrejšem iskanju podatkov, v elektronski obliki tiskanega slovarja pa uporabniki iščejo po posamezni iztočnici ali prek povezav. To pomeni, da je v elektronskem slovarju drugačen princip ureditve podatkov kot v tiskanem slovarju, kar je treba upoštevati pri razlagi.

Navedeno kaže, da se težave v povezavi z leksikografsko terminologijo ne pojavljajo le v primeru terminoloških različic, temveč tudi pri razlagah leksikografskih terminov, čeprav ne gre več za novo terminologijo. Zato bi bilo poleg poenotenja leksikografske terminologije in vpeljave manjkajoče leksikografske terminologije treba premisliti tudi o razlagah oz. definicijah leksikografskih terminov.

Viri in literatura

ENGELBERG, Stefan, LEMNITZER, Lothar, 2009: *Lexikographie und Wörterbuchbenutzung*. Tübingen: Narr.

HEUPEL, Carl, 1978: *Taschenwörterbuch der Linguistik*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.

JESENŠEK, Vida, 2013: Einführung. Fachsprachenlexikographie und Terminographie: eine kritisch-analytische Betrachtung der Theorie und Praxis. Vida Jesenšek (ur.): *Specialised Lexicography. Print and Digital, Specialized Dictionaries, Databases. Lexicographica Series Maior 144*. Berlin, Boston: de Gruyter. 11–23.

Jezik in slovstvo: <http://www.jezikinslovstvo.com>

Jezikoslovni zapiski: <http://bos.zrc-sazu.si/knjige>

LAURÉN, Christer, PICHT, Heribert, 2006: Approaches to Terminological Theories: A Comparative Study of the State-of-the-Art. Heribert Picht (ur.): *Modern Approaches to Terminological Theories and Applications. Linguistic Insights 36*. Bern idr.: Lang. 163–184.

POETHE, Hannelore, 2000: Fachsprachliche Aspekte der Wortbildung. Die Leistung der Wortbildung für Fachsprache und Fachtext. Irmhild Barz, Marianne Schröder, Ulla Fix (ur.): *Praxis- und Integrationsfelder der Wortbildung*. Heidelberg: Winter. 199–219.

Slavistična revija: <http://www.srl.si/index.php?id=arhiv>

Slovar slovenskega knjižnega jezika: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>

- SMIT, Maria, 2002: The Systematic Development of Wiegand's Metalexigraphy as Demonstrated in Kleine Schriften. *Lexicos* 12. 290–310.
- SP = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: DZS.
- SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography*. Cambridge idr.: Cambridge University Press.
- Terminologišče: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji#v>
- ULRICH, Winfried, 1987: *Wörterbuch – Linguistische Grundbegriffe*. Unterägeri: Hirt.
- VINTAR, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- WIEGAND, Herbert Ernst idr. (ur.), 2010: *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research. 1. Bd. A–C*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- WIEGAND, Herbert Ernst, 1983: Was ist eigentlich ein Lemma? Ein Beitrag zur Theorie der lexikographischen Sprachbeschreibung. *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie III*. Herbert Ernst Wiegand (ur.): *Germanistische Linguistik* 1–4/82. 401–474.